

Tone Ferenc

KAPITULACIJA ITALIJSKE VOJSKE V JUGOSLAVIJI*

Sklenitev premirja med italijansko in britansko ter ameriško vojsko in njena razglasitev 8. septembra 1943, ki jo navadno imenujemo kapitulacija Italije, je imela velik pomen in daljnosežne posledice za osvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov. Vendar jo je jugoslovansko zgodovinarstvo kljub temu obravnavalo razmeroma skromno. Medtem ko so o tem dogodku, ki je bil svetovnega pomena, napisana imenitna obča dela, kot npr. Josef Schöder: *Italiens Kriegsausritt 1943* (Göttingen—Zürich—Frankfurt 1969), Ruggiero Zangrandi: *1943: 25 luglio—8 settembre* (Milano 1964), Mario Torsiello: *Settembre 1943* (Cisalpino od. 1963). Frederick W. Deakin: *The bruttal Friendship* (London 1963) itd., pa je v vsej Jugoslaviji izšlo le eno delo, ki je v celoti posvečeno temu dogodku, tj. Tone Ferenc: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943* (Maribor 1967), vendar se tudi to omejuje samo na eno pokrajino. Potrebovali pa bi takšna dela vsaj še za Dalmacijo, Črno goro in Kosovo, ki so bili takrat italijansko zasedbeno območje. Nekatera jugoslovanska zgodovinska dela, npr. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, I. knjiga (Beograd 1957), Vlado Strugar: *Jugoslavija 1941—1945* (Ljubljana 1980) itd., sicer obravnavajo italijansko kapitulacijo in ji namenjajo ustrezno pozornost, vendar ni glavni predmet njihove obravnave; in se več ukvarjajo z vojaškimi operacijami kot pa s političnimi dogajanjem.

Do septembra 1943. leta je bil precejšen del jugoslovanskega ozemlja zasedbeno območje treh italijanskih armad oziroma nekaj armadnih korpusov. Na slovenskih in hrvatskih območjih, ki so bila pod Italijo že pred letom 1941, so bile enote 8. armade (poveljstvo v Padovi) oziroma 23. (Trst) in 24. armadnega korpusa (Udine). Tako imenovano Ljubljansko pokrajino, Hrvatsko primorje in Dalmacijo z nekaterimi predeli t. i. Neodvisne države Hrvatske je zasedala 2. armada (poveljstvo na Sušaku pri Reki) z 11. (Ljubljana), 5. (Crikvenica), 18. (Split) in 6. armadnim korpusom (Dubrovnik). Južno od Neretve je bilo zasedbeno območje skupine armad Vzhod s 14. armadnim korpusom (Podgorica, zdaj Titograd) in 9. armade (poveljstvo v Tirani). Te 3 armade oziroma 8 armadnih korpusov so imeli v jugoslovanskih pokrajinah in v Julijski krajini 19 divizij, 5 brigad graničarjev, 2 obalni brigadi, alpinsko brigado in mnogo drugih manjših enot, skupaj okoli 400 000 vojakov.¹ Politično-upravno je to

* Referat na tretji okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev v Londonu 13.—15. decembra 1982.

¹ National Archives Washington (dalje: NAW), microcopy T-821, R-457, Comando Supremo: *Situazione operativa e logistica* al 26/7/43.

zasedbeno območje zajemalo 6 samostojnih provinc, od tega 5 v Julijski krajini in 1 v osrednji Sloveniji, dve guberniji — Dalmacijo s tremi provincami in Črno goro — ter k Veliki Albaniji priključena Kosovo in zahodni del Makedonije, pa tudi nekatere predele Hrvatske ter Bosne in Hercegovine (do nemško-italijanske demokratske črte), v katerih je bila ustaška civilna oblast. Glavna naloga italijanske vojske v teh pokrajinah je bila, da skupaj z drugimi oboroženimi oddelki duši narodnoosvobodilno gibanje, zavaruje izrabljanje naravnega bogastva zasadenih predelov in v poslednjih mesecih tudi varuje obalo pred morebitnim izkrcanjem britanske in ameriške vojske v Črni gori, Dalmaciji in Istri. Na italijanskem zasedbenem območju je bilo po podatkih iz februarja 1943 tudi okrog 30 000 oboroženih kolaboracionistov, predvsem četnikov in oddelkov t. i. prostovoljne protikomunistične milice (MVAC).²

Če se ne spuščamo v splošno tematiko zloma Italije poleti 1943 — in to ni naša naloga — je prvo vprašanje, ki ga postavlja naša tema, kdaj so se začeli posamezni dejavniki v jugoslovanskih pokrajinah pripravljati na kapitulacijo Italije. Po virih, ki so nam na voljo — vsi nam še niso! — je v tem prednjačil *nemški okupator*. Verjetno ne bi bilo upravičeno trditi, da so bili njegovi ukrepi za veliko ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije v zahodni Bosni in Hrvatski (Weiss I in II) ter za razorožitev četnikov (Weiss III) že v pričakovanju zloma osi Rim—Berlin; bolj je bilo to v interesu skupne obrambe pred izkrcanjem britanske in ameriške vojske v Grčiji, na Dodekanezu in morda na jadranski obali, očiščenja vseh nevarnih dejavnikov v zaledju in reševanje Paveličeve ustaške države, ki je doživljala hude udarce in pretrese. Nemškim načrtom in ukrepom, ki so predvidevali morebitni zlom osi Rim—Berlin, lahko po virih sledimo nekako od maja 1943 dalje, tj. po porazu nemške in italijanske vojske v Severni Afriki. Tako je Hitler 19. maja, na vsakodnevni konferenci o vojaškem položaju, izražal zaskrbljenost, da se bo britansko-ameriška vojska usmerila proti Balkanu, kar bi lahko povzročilo pretres pri nemških zaveznikih, izgubo strateških surovin itd. ter določil, naj bosta dve tretjini sil, ki se vrnejo z vzhodne fronte, pripravljene za posredovanje v Italiji, tretjina pa za Balkan. V vrhovnem poveljstvu nemške vojske so začeli tajno pripravljati načrte za obrambo Italije in Balkana brez sodelovanja italijanske vojske; ko so jih izdelali, so jih dopolnjevali in spreminjali, kakor so pač velevale vsakokratne razmere.

Med kakšnimi petimi načrti sta bila tudi načrta Konstantin in Alarich, prvi za Balkan in drugi za Italijo, ki sta oba zajemala tudi dele današnjega jugoslovanskega ozemlja. Medtem ko načrt Alarich obravnava že omenjeno Schröderjevo delo, pa za načrt Konstantin takšne obravnave še ni, zato ga poznamo le v splošnih obrish. Predvideval je, da je treba, če bi morali Balkan braniti samo nemška in bolgarska vojska, zasesti vso obalo in otoke. Okrepiti bi bilo treba nemško vojsko, bolgarsko vojsko pa pripraviti, da bi zasedla nekatere predele v severni Grčiji in južni Srbiji (za razbremenitev nemške vojske). Glede okrepitve nemške vojske na jugoslovanskem območju, kjer je bilo aprila 1943 sedem nemških divizij, je načrt predvideval prihod dveh divizij v okolico Zagreba, da bi posredovali proti dalmatinski obali. Vsak laik lahko ve, da je

² Jozo Tomasevich: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945. The Chetniks*. Stanford California 1975, str. 217 (dalje: Tomasevich, n. d.).

taka »okrepitev« nemških sil pomenila bodisi hudo podcenjevanje splošnih razmer na jugoslovanskem bojišču ali pa hudo pomanjkanje sil; verjetneje je slednje, saj jih je Hitler krvavo potreboval za ofenzivo na srednjem odseku vzhodne fronte (Zitadelle).

Izkrcanje britanske in ameriške vojske na Siciliji 10. julija in strmoglavljenje Mussolinija 25. julija, ki je sledilo njegovemu sestanku s Hitlerjem v Feltrah 19. julija, je za nemško vrhovno vojaško poveljstvo razčistilo položaj toliko, da je vedelo, od kod je pričakovati glavni napad na nemško »evropsko trdnjavo«, in je še povečalo sum v zvestobo italijanske vojske. Konec julija je vse dotedanje operativne načrte združilo v nov načrt Achse, v katerem je bil ustrezni del namenjen tudi Balkanu. Že 26. julija je vrhovno poveljstvo nemške vojske v jugovzhodni Evropi prevzel generalfeldmaršal Maximilian von Weichs s sedežem v Beogradu, ki mu je Hitler ukazal, naj pripravi grško obalo za obrambo pred morebitnim izkrcanjem ter si z uničenjem partizanov v Grčiji, Srbiji in Hrvatski zavaruje hrbet in zveze. Hitler je še vedno štel Grčijo poleg Italije za morebitno invazijsko območje in je zato nameraval poslati tja večino svoje operativne armade, ki jo je nameraval vzpostaviti na Balkanu iz devetih divizij. Nato pa se je odločil, da bo večino novih sil poslal v osrednji del Balkana, od koder naj bi posredovale proti jadranski obali, če bi se nasprotnik hotel izkrcati tudi tam. Vendar je spričo ofenzive Rdeče armade na vzhodni fronti le s težavo premeščal sile v Grčijo in Jugoslavijo. Problem je bil toliko večji, ker Bolgarija ni bila pripravljena poslati novih sil v Grčijo ali razširjati svojega zasedbenega območja na Črno goro in Albanijo, pa tudi Madžarska ni hotela okrepiti svoje vojske v jugoslovanskih predelih.³

Brez prave pomoči svojih satelitov v jugovzhodni Evropi je morala Nemčija krepiti svoj položaj na tem območju le s svojimi silami. Zato je njeno vrhovno vojaško poveljstvo zlasti v drugi polovici avgusta poslalo na jugoslovansko ozemlje celo vrsto višjih poveljstev in tudi nekaj enot, med katerimi jih je bilo — v nasprotju s tistimi, ki jih je v tistem času pošiljalo v srednjo in severno Italijo — precej nepopolnih in so jih šele nato dopolnjevali. Tako je v Kragujevac prišel štab 2. nemške tankovske armade pod poveljstvom generala Lotharja Rendulica, ki je vodil vse nemške enote od Srbije na jugu do Hrvatske na severu in tudi v Albaniji, medtem ko osrednja Slovenija in Julijska krajina nista bili pod njegovim poveljstvom. V posamezne predele so poslali poveljstva 3. SS-tankovskega korpusa (Zagreb), 15. planinskega korpusa (Banja Luka), 69. rezervnega korpusa (Vukovar) in 21. planinskega korpusa (Kosovska Mitrovica) z okrog 11 nemškimi divizijami in mnogimi manjšimi enotami. Samo v Srbiji in t. i. NDH je bilo v začetku avgusta 263 016 nemških vojakov in njihovo število se je nato še povečalo. V začetku septembra sta von Weichs in Rendulic enotam že natančneje določila operativne naloge za njihov prodor na italijansko zasedbeno območje in za razorožitev italijanske vojske. Enote so se tesno približale italijanskemu zasedbenemu območju, in sicer tako, da je imela vsaka večja enota pred seboj za cilj kakšno večje mesto na jadrans-

³ Josef Schröder: Italiens Kriegsaustritt 1943. Die deutschen Gegenmaßnahmen im italienischen Raum: Fall »Alarich« und »Achse«. Göttingen—Zürich—Frankfurt 1969 (dalje: Schröder, n. d.); Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 7—84 (dalje: Ferenc, Kapitulacija Italije).

ski obali (114. divizija npr. Zadar, 7. SS-divizija Split itd.). Čakale so le na geslo Achse, ki so ga prejele 8. septembra ob 21. uri.⁴

Ker sta bili južna Slovenija in Istra manj izpostavljeni nevarnosti zavezniškega izkrcanja, je načrt Achse zanj določal manjše sile. Najprej so predvidevali, da bodo na območje Ljubljane poslali 34. armadni korpus s tremi divizijami, nato pa so se morali zadovoljiti le z okrepljeno divizijo, čeprav so na Hitlerjevih dnevnikih konferencah o položaju zaradi partizanskega delovanja nenehno govorili o nevarnih razmerah na tem območju. Na veliko prizadevanje koroškega gauleiterja dr. Friedricha Rainerja za čimprejšnjo zasedbo območja Ljubljana—Trst—Udine—Trbiž je nemška vojska izkoristila uspešen napad slovenske partizanske brigade na nemški vojaški transport južno od Ljubljane in konec avgusta kljub italijanskim protestom zasedla skoraj vso železniško mrežo na tem območju.⁵

O delovanju višjih *italijanskih vojaških poveljstev* smo zaradi tajne narave priprav, neohranjenosti ali nedostopnosti ustreznih virov poučeni manj kot o nemških. Vemo pa, da so imeli glavni ukrepi v jugoslovanskih pokrajinah predvsem namen zavarovati obale. Tako je po padcu Pantellerije poveljstvo 8. armade v Padovi po navodilih generalštaba kopenske vojske že junija ukazalo poveljnikoma 23. armadnega korpusa v Trstu in teritorialne obrambe v Trevisu, naj pripravita ukrepe za umik prebivalstva z obale, za obrambo obale in tudi zaledja pred morebitnim pomorskim ali zračnim desantom.⁶ Iz sicer redkega gradiva 23. armadnega korpusa se vidi, da so močno zavarovali zlasti istrsko obalo, predvsem z okrepljenimi obalnimi polki, pa tudi prometne in druge naprave, pri čemer so posebno pozornost namenili protipadalskim oddelkom. Po izkrcanju zaveznikov na Siciliji so še razširili varovalne ukrepe, npr. tudi na pripravo objektov za rušenje. Predvidevali so nevarnost z vzhoda in nevarnost z juga in tudi rušenje objektov tako na vzhodni meji Julijske krajine kot na istrski obali in v Tržaškem zalivu.⁷ Verjetno so bile podobne priprave tudi v 2. italijanski armadi v drugih jugoslovanskih pokrajinah.

Drugi pomembnejši ukrep italijanske vojske je bilo ponovno utrjevanje t. i. stare meje med kraljevino Italijo in kraljevino Jugoslavijo. Slednje so nemška vojaška poveljstva zamerila in pozneje tudi s tem dokazovala izdajstvo italijansko-nemškega zavezništva. Tretji ukrep naj bi bil umik treh divizij 2. armade v Julijsko krajino ali v Italijo. Domnevam, da je bilo le-to v zvezi z nameranim odvozom dveh italijanskih divizij iz 23. in 24. armadnega korpusa iz Julijske krajine v Francijo, od koder so kljub nemškemu nesoglasju nameravali odpeljati dve diviziji branit Južno Italijo.⁸ Italijansko vrhovno vo-

⁴ NAW, T-313, R-189, Weichsovo povelje 06/43 dne 3. 9. 1943; T-77, R-790, gradivo o pripravah na primer »Achse« na Balkanu; T-313, R-193, PzAOK 2: Armeebefehl Nr. 1 für die Besetzung der Adria-Küste und die Entwaffnung der italienischen Wehrmacht 9. 9. 1943; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), Band III: 1. Januar—31. Dezember 1943. Zusammengestellt und erläutert von Walther Hubatsch; Lothar Rendulic: Gekämpft, gesiegt, geschlagen. 4. Aufl., Wels—München 1957, str. 160—185.

⁵ Schröder, n. d., str. 235—277; Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 57—65.

⁶ NAW, T-821, R-282, poveljstvo 8. arm. 02/3139 dne 30. 6. 1943.

⁷ NAW, T-821, R-282, načrt 23. arm. korpusa (avgust 1943).

⁸ NAW, T-821, R-125, Raporto del Capo di S. M. generale ai capi di S. M. delle FF. AA. 20. 7. 1943.

jaško poveljstvo je o tej nameri seznanilo nemško vrhovno vojaško poveljstvo na konferenci v Trbižu 6. avgusta. Dve diviziji naj bi bili iz 11. armadnega korpusa,⁹ ena pa iz 5. Iz nekega dokumenta in skice je moč razbrati, naj bi se divizije Isonzo, Cacciatori delle Alpi in Lombardia v štirih etapah umaknile za staro mejo v Julijsko krajino, kjer bi lahko zavzele obrambni položaj.¹⁰ To namero so začeli uresničevati tik pred razglasitvijo premirja, a so odpeljali tja le divizijo Re.¹¹

Verjetno je v zvezi s skoraj popolno evakuacijo velikih enot iz Slovenije poveljnik 11. armadnega korpusa general Gastone Gambara že avgusta 1943 napisal za generalštab italijanske vojske spomenico o »slovenskem vprašanju«. V njej je povedal, da se je treba zavzemati za t. i. slovensko enotnost iz raznih strank, vendar brez komunistov, za oborožitev slovenskih četnikov (200 mitraljezov in 10 000 pušk), ki bi italijanski vojski varovali hrbet, če bi se morala umakniti iz Slovenije, in omiljenje nekaterih ukrepov (internacij, vojaških sodišč itd.).¹² Treba je pripomniti, da je imel Gambara že od pomladi 1943 dobre odnose s četniškim komandantom za Slovenijo majorjem Karlom Novakom,¹³ in postavlja se vprašanje, ali je morda Gambara prek Novakove radijske postaje, ki so jo marca 1943 prinesli trije padalci iz Kaira, skušal vzpostaviti zvezo s kakšnim britanskim poveljstvom v Kairu. Kaže, da je imel neki predlog tudi glede Angležev, saj je v spomenici zapisal: »Zavezniško vprašanje. Odgovor sprejet. Ali moram pustiti, da propade vse? *Rekel bi, da ne.* Treba je delovati zelo previdno in predvsem za to, da bi si za ustrezen trenutek zagotovili kakšno pomoč.«¹⁴ Tako bi lahko sklepali tudi iz Zanussijevega podatka, da je Gambara trdil, »da ima zvezo z nekim uglednim Angležem v Kairu.«¹⁵ Gambarove predloge so nato 26. avgusta obravnavali v generalštabu italijanske kopenske vojske in jih usklajevali z nasprotnimi gledišči poveljnika 2. armade generala Maria Robottija in tudi s svojimi, ki pa se niso mnogo razlikovala od Gambarovih. Nato jih je generalštab poslal v presojo vrhovnemu poveljstvu italijanskih oboroženih sil, katerega stališča ne poznamo.¹⁶ Nasprotno kot Gambara pa sta poveljnika 23. in 24. armadnega korpusa v Julijski krajini odklanjala vsakršno možnost za delovanje četnikov na njunih območjih.¹⁷

Treba je priznati, da je režim italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini po padcu fašizma v Italiji nekoliko popustil v svoji ostrini do civil-

⁹ Hitler e Mussolini. Lettere e documenti. Rizzoli ed. Milano-Roma 1946, str. 205. Frederick William Deakin: Die brutale Freundschaft. Hitler, Mussolini und der Untergang des italienischen Faschismus. Köln—Berlin 1962 (dalje: Deakin, Die brutale Freundschaft), str. 585.

¹⁰ NAW, T-821, R-282, Comando XI⁶ Corpo d'Armata: Studio delle predisposizioni da attuare per il ripiegamento del Corpo d'Armata alla frontiera giulia. (Avgust 1943.)

¹¹ NAW, T-821, R-362, poročilo div. »Re« 24. 8. 1943.

¹² NAW, T-821, R-355, Gambarova promemoria 22. 8. 1943.

¹³ Podrobneje o tem glej Franček Saje: Belogardizem. 2. izd., Ljubljana 1952, str. 543—578 (dalje: Saje, n. d.). Glej tudi NAW, T-821, R-288, Bolletino Cetnico, 11. arm. korp, št. 1—20 (30. 6.—1. 8. 1943).

¹⁴ Glej op. 12.

¹⁵ Giacomo Zanussi: Guerra e catastrofe d'Italia. Roma 1945, vol. II, str. 133—135 (dalje: Zanussi, n. d.).

¹⁶ NAW, T-821, R-355, Roattovo pismo 110/Z, dne 28. 8. 1943.

¹⁷ NAW, T-821, R-282, zapisek poveljstva 23. arm. korpusa 7. 9. 1943: »Il Movimento cetnico ,va combattuto al pari di quello ribelle, del quale è più subdolo.«

nega prebivalstva. Proti velikim množičnim demonstracijam v Ljubljani niso več uporabili orožja, vojaško sodišče ni več izrekalo smrtnih obsodb itd. Nekateri poveljniki, npr. komandant divizije Isonzo general Guido Cerutti, so se bili voljni sestati s partizanskimi poveljniki zaradi zamenjave ranjencev in ujetnikov. Takemu sestanku z generalom Ceruttijem je 12. avgusta prisostvoval tudi šef angloameriške vojaške misije za Slovenijo, kanadski major William Jones. 29. avgusta pa se je z odposlancem Osvobodilne fronte v Ljubljani na lastno željo sestal celo Gambaro sam, vendar ti sestanki niso rodili nikakršnih praktičnih sadov.¹⁸

Ko je generalni štab italijanske kopenske vojske okoli 20. avgusta sestavil t. i. »promemorio 44« za obrambo pred nemško vojsko, ki se je do takrat že precej vgnezdila tudi v srednji in severni Italiji, je 2. armadi določil nalogo, naj z delom 8. armade razbije nemško 71. pehotno divizijo in zbere sile 5. in 18. armadnega korpusa ob obali. Ravno za ti dve armadi so navodila pozneje še dopolnili in za njihovo izvedbo določili Gambaro. Ta pa ni storil ničesar drugega, kot da je izdal povelje za umik ene divizije za staro mejo in za razmešitev drugih enot omenjenih korpusov na črti Gorjanci—Kolpa—Vrbovsko—železniška proga do morja.

O pripravah četnikov Draže Mihailovića na zlom Italije smo še najbolj poučeni za Črno goro in Sandžak, kjer so imeli od prve polovice leta 1942 pomembno vlogo v italijanskem okupacijskem sistemu. Po partizanskih udarcih, ki so jih četniki utrpeli v Hercegovini sredi marca 1943, in potem, ko so jih en del Nemci maja razorožili in internirali, se je začelo upadanje njihove moči. Ker je pričakoval izkrcanje britanske in ameriške vojske na Balkanu, je Mihailović prepovedal črnogorskim in sandžazskim četnikom nadaljnjo odprto sodelovanje z italijanskim okupatorjem, preuredil tamkajšnje četniško poveljstvo in dal navodila, če bi italijanska vojska kapitulirala. Novost v teh navodilih je priporočilo, naj začno z napadi na okupatorjeve oddelke in manjše postojanke. Ni pa se v njih spremenil odnos do narodnoosvobodilnega gibanja: ostalo je Mihailovićevo najpoglavitejši nasprotnik. Kljub omenjenim navodilom so četniški častniki še naprej sodelovali z italijanskim okupatorjem.²⁰

Narodnoosvobodilno gibanje Jugoslavije pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije se je do poletja 1943 razširilo po vseh jugoslovanskih pokrajinah in tudi zunaj njih, prve postojanke je osnovalo tudi v Beneški Sloveniji in na Koroškem. Prav tedaj končani bitki na Neretvi in Sutjeski sta pokazali, da ga okupatorji s svojimi sodelavci ne morejo uničiti. Postalo je pomemben strateški dejavnik v tem delu Evrope, kar so priznali tudi zahodni zavezniki, ki so mu poslali svoje prve vojaške misije in pomoč.

Vendar smo zaradi pomanjkanja virov o pripravah vodstva narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije na kapitulacijo Italije poučeni razmeroma slabo. Kaže, da so mu stvarne razmere po koncu velike sovražnikove ofenzive

¹⁸ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 112—115; isti: Nemški okupator v Ljubljani. Ljubljana v ilegali, IV, Ljubljana 1970, str. 202—203. Major William Jones: Twelve months with Tito's Partisans. Belford 1946, str. 101—102 (dalje: Jones, n. d.).

¹⁹ Zanussi, n. d., str. 146—147.

²⁰ Dr. Radoje Parović: Kontrarevolucija u Crnoj gori, Četnici i federalistički pokret 1941—1945. Cetinje 1977, str. 361—376 (dalje: Parović, n. d.). Glej tudi Jovan Marjanović: Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca. Knjiga 1, Zagreb, Beograd 1979, str. 336—337.

»Schwarz« onemogočile, da bi zasnoval širši strateški načrt za naloge, če bi prišlo do zloma osi Rim—Berlin. Prvi podatek v tej zvezi, objavljen v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, je Titovo naročilo 4. avgusta, naj Črnogorsko brigado pošljejo v Črno goro, ki da jo zapuščajo Italijani, vendar vest ni bila resnična.²¹ Čez šest dni 10. avgusta, je Tito izdal navodila štabu 2. bosanskega korpusa, v katerih je kot njegovo tretjo smer delovanja določil Dalmacijo, in sicer kot smer, ki bi bila, če bi Italijani odšli, še najbolj koristna.²² Sredi avgusta je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije poslal angleški vojaški misiji v Sloveniji pogoje za sklenitev premirja z italijansko vojsko v Sloveniji, in sicer: 1. če italijanske enote ustaviyo sovražnosti proti partizanom in obrnejo orožje proti Nemcem, 2. če italijanske enote izroče orožje partizanski vojski in odidejo iz Slovenije.²³ Med vojaškimi taktičnimi ukrepi vrhovnega štaba NOV in POJ je v literaturi omenjena samo usmeritev nekaterih enot proti jugu, tj. Sandžaku, Črni gori in Dalmaciji. Tako je poslal štab predvidenega novega 2. korpusa z 2. proletarsko divizijo proti Črni gori, kjer naj bi narasla v korpus, v tega pa naj bi se vključile vse enote v Črni gori, Sandžaku, Hercegovini in Metohiji, kar se je zgodilo 10. septembra na območju Foče.²⁴ Nekateri zgodovinarji pripisujejo sklepu, da je poslal vrhovni štab večjo enoto na oddaljenejša in širša območja, prelomni pomen, »prekretnico u strategiji i taktiki našega rata«.²⁵ Podobno je vrhovni štab avgusta napotil nazaj v Dalmacijo štab 3. udarne divizije z eno dalmatinsko brigado in skupaj z njo nekaj dalmatinskega političnega kadra ter tudi svojega člana Iva Ribarja-Lolo za izvajanje nalog ob zlomu Italije. Medtem pa so tam v ta namen iz delov posameznih odredov ustanovili grupo dalmatinskih udarnih bataljonov.²⁶

Kaže, da je prvi začel ukrepati glavni štab NOV in PO Slovenije, ki je takoj po zavezniškem izkrcanju na Siciliji začel zbirati vse svoje brigade v Ljubljanski pokrajini, da bi jih pripravil na nove naloge: razorožitev italijanske vojske in uničenje bele in plave garde. Do začetka septembra se je tam zbralo vseh sedem brigad, ki so sestavljale prvi dve slovenski diviziji, ti pa so nato razmestili ob pomembnejših železniških progah. Pripravljali so tudi napad na pomembno železniško križišče Zidani most, za kar so dobili razstrelivo od zaveznikov; vendar jih je pri tem načrtu prehitela italijanska kapitulacija.²⁷

Ko obravnavamo priprave različnih vojskujočih se strani na kapitulacijo Italije, je treba omeniti, da so vsi pričakovali izkrcanje britanske in ameriške vojske na Balkanu ali celó na jadranski obali. To velja za Mihailovića in njegove četnike, za partizanska in tudi nemška vojaška poveljstva. Tito je npr. v brzojavki štabu 2. proletarske divizije 9. septembra zapisal: »U oktobru se

²¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik NOR), II/10, dok. 60.

²² Zbornik NOR, II/10, dok. 68.

²³ Zbrnik NOR, II/10, dok. 82 in 83.

²⁴ Zbornik NOR, II/10, dok. 113.

²⁵ Niko Jovičević: Od pete ofanzive do slobode. Borbe u Crnoj gori od polovine 1943 do kraja 1944 godine. Beograd 1955, str. 24 (dalje: Jovičević, n. d.).

²⁶ Sibe Kvesić: Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb 1960, str. 604 do 607 (dalje: Kvesić, n. d.).

²⁷ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 85—121.

može očekivati iskrcavanje saveznika na obali.«²⁸ Generalfeldmaršal von Weichs je 15. septembra v »oceni položaja« (Lagebeurteilung) tudi predvidel možnost izkrcanja na jadranski obali, razen v Istri.²⁹ Rendulic pa je npr. 22. septembra menil, da je vprašanje izkrcanja na jadranski obali odvisno od odnosov med zahodnimi silami in Sovjetsko zvezo. Izkrcanje na severni jadranski obali tedaj seveda nikakor ni bilo mogoče.³⁰

Omenjeni Titovi ukrepi so iz prve polovice avgusta in postavlja se vprašanje, kaj jih je spodbudilo. Pomembnejši med njimi sovpadajo tudi s potjo generala Giuseppa Castellana iz italijanskega vrhovnega poveljstva v Madrid, kjer je vzpostavil stike s predstavniki britanske vojske, vendar med enim in drugim ni nikakršne zveze. Tako osrednje kot pokrajinska vodstva osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, pa tudi člani prvih zavezniških vojaških misij so kapitulacijo Italije le predvidevali, saj so bile operacije na Siciliji tik pred koncem, niso pa niti malo vedeli o pogajanjih za sklenitev premirja. Ko so po radiu razglasili premirje, se je Tito hudo pritoževal, zakaj ga anglo-ameriška misija ni obvestila o pogajanjih. Trdil je, da bi bil taktični načrt za operacije v Liki drugačen, če bi vedel za pogajanja.³¹ Šef angloameriške vojaške misije Frederick William Deakin ni dobil nikakršne vesti o pogajanjih za premirje niti iz Kaira niti od kod drugod, dokler ni bilo razglašeno vsemu svetu po radiu.³²

V jugoslovanski publicistiki so se pojavile trditve, da je britanski predstavnik pri Mihailoviću podpolkovnik William Bailey vendarle prej zvedel za pogajanja oziroma za sklenitev premirja. Te trditve izhajajo iz netočnega Mihailovičevega odgovora na sugestivno postavljeno vprašanje na zaslišanju v preiskavi.³³ Bailey je pozneje v svojem poročilu navedel, da je za premirje zvedel šele opolnoči med 8. in 9. septembrom v vasi Zavojci, in sicer od četniškega stotnika Radovića, ki je zanj slišal iz radia.³⁴

Drugi zapletljaj je bil še istega dne, ko je Deakin obvestil Tita, da je dobil brzojavko anglo-ameriškega poveljstva za Sredozemlje, v kateri je pisalo, »da ima šef britanske misije navodila za pogajanja glede premirja z najbližjimi italijanskimi komandanti, da bo izpeljal razorožitev najbližjih italijanskih divizij in poskrbel za izvršitev tega dejanja«. Vemo, da je enako ali podobno naročilo dobil tudi Bailey. Tito je vprašal Deakina, »kako misli razorožiti italijanske divizije in oditi v Dalmacijo iz Jajca čez široka območja in pokrajine, ki so le težko prehodne« ter mu omenil, da bo nemška vojska prispela tja prej. Deakin ne dvomi, da je iz Kaira res prišlo takšno navodilo, ki je tudi odkrilo, kako pomanjkljivo je bilo razumevanje britanskega generalnega štaba kar zadeva vojaško moč in zmožnosti narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije,

²⁸ Zbornik NOR, II/10, dok. 126.

²⁹ NAW, T-313, R-193, Oberbefehlshaber Südost: Lagebeurteilung 15. 9. 1943.

³⁰ NAW, T-313, R-194, PzAOK 2: Lagebeurteilung 22. 9. 1943.

³¹ Tito-Churchill strogo tajno. Zbral in uredil dr. Dušan Biber. Ljubljana 1981, str. 10 (dalje: Biber, Tito-Churchill).

³² Frederick William Deakin: Gora trdnjava. Ljubljana 1976, str. 140 (dalje: Deakin, Gora trdnjava).

³³ Politika ekspres 19. 7. 1982, zapisnik zaslišanja D. Mihailovića, 34. nadaljevanje.

³⁴ Public Record Office London (dalje: PRO), WO 208, 2018 A, Baileyjevo poročilo. Nanj me je opozoril dr. Dušan Biber in se mu za to zahvaljujem.

ter kako utemeljen je bil Titov sum glede anglo-ameriških političnih namenov v zvezi s partizanskim gibanjem kot celoto.³⁵

Takoj po razglasitvi premirja 8. septembra zvečer je vrhovni štab NOV in POJ, ki se je 27. avgusta nastanil v Jajcu, ukazal glavnima štaboma za Hrvatsko in Slovenijo ter štabu 2. proletarske divizije, naj zahtevajo od italijanskih čet, da izročijo orožje ali pa gredo v boj proti nemški vojski; štabi naj se tudi potrudijo, da bi izkoristili ta ugodni trenutek za mobilizacijo novih borcev.³⁶ Vendar so omenjeni štabi že sami izdali ustrezna navodila za delovanje svojih enot.³⁷

Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije je s pomočjo drugih oboroženih oddelkov narodnoosvobodilnega gibanja in ponekod tudi samega ljudstva razoroževala italijansko vojsko, kjerkoli jo je le dosegla. Sodijo, da je razorožila enajst divizij, in to v celoti (4), večino njihovih enot (5) ali vsaj posamezne dele (2).³⁸ Tukaj bomo navedli predvsem tiste akcije razoroževanja, ki so se jih udeležili zavezniški častniki.

Vrhovni štab NOV in POJ je sam najbolj posegel v dogajanja v srednji Dalmaciji. Ko je dobil sporočilo, da so se predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja pod vodstvom Iva Ribarja-Lole 10. septembra pogajali z italijanskim poveljstvom v Splitu, je tja že naslednjega dne usmeril iz Bugojna 1. proletarsko divizijo pod poveljstvom generala Koče Popovića. Z njo sta odšla častnika major Deakin in stotnik Melvin O. Benson. Proti Sinju pa je poslal 4. krajiško divizijo. V Splitu je bila že prava ljudska vstaja in okrog 14 000 italijanskih vojakov pod poveljstvom komandanta divizije Bergamo generala Emilia Becuzza (komandant 18. korpusa general Umberto Spigo se je že poprej umaknil v Zadar) je verjetno čakalo na nove ladje, kajti del posadke so že odpeljali v Italijo. Na posredovanje omenjenih zavezniških častnikov je posadka po podpisu ustrezne listine 16. septembra izročila orožje in opremo partizanom. Predstavnika NOV Jugoslavije Ribar in Popović sta se zavezala, da bodo partizani v mejah svojih možnosti poskrbeli za prehrano italijanskega civilnega prebivalstva in vojske ter za njen prevoz v Italijo, ter da bodo italijanske vojake obravnavali kot prijatelje in ne sovražnike, razen majhnega števila zločincev. Zavezniški častniki pa so se zavezali, da bodo o položaju italijanskih enot obvestili Kairo, da bi jim poslali plovna sredstva za umik v Italijo.³⁹ Proti Splitu se je iz Mostarja napotila tudi 7. SS-divizija »Prinz Eugen«, ki so jo začeli že 9. septembra po delih z letali prevažati v Sinj. Partizanske enote so te dele obkolile pri trdnjavi Klis, vendar je divizija 27. septembra vdrla v Split in ga zasedla.⁴⁰

V severni Dalmaciji narodnoosvobodilna vojska (le ena brigada in skupina bataljonov) ni mogla preprečiti nemški vojski (114. divizija) prodora na jadransko obalo. Pogajanja med predstavniki NOV in italijanskih enot so bila ne-

³⁵ Deakin: Gora trdnjava, str. 137—141.

³⁶ Zbornik NOR, II/10, dok. 123 in 125.

³⁷ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 134—137.

³⁸ Vlado Strugar: Jugoslavija 1941—1945. Ljubljana 1980, str. 167 in 170 (dalje: Strugar, n. d.).

³⁹ Deakin: Gora trdnjava, str. 259—264. Fotokopija listine v Kvesić, n. d., str. 625 in v Zbornik NOR, V/19, dok. 81.

⁴⁰ Kvesić, n. d., str. 608—634.

uspešna in je večino italijanske vojske (divizija Zara) razorožila nemška. Četniki pod poveljstvom vojvode Momčila Djujića so se iz Knina umaknili v Dinaro planino in čakali na razplet dogodkov. Kmalu so se vrnili v Knin in stopili v službo nemškega okupatorja. Tisti čas so bile v južni Dalmaciji samo manjše partizanske skupine in je nemški vojski (118. lovska divizija) uspelo skoraj nemoteno prodreti v Dubrovnik ter razorožiti italijansko divizijo Marche, medtem je nemška vojska tudi v Hercegovini razorožila divizijo Messina.⁴¹

Za italijansko orožje, strelivo in opremo v Črni gori sta se bojevala narodno-osvobodilna vojska in četniki. Prva je bila po sovražnikovi ofenzivi Schwarz še vedno šibka (dve brigadi, dva odreda in nekaj bataljonov), četniki pa so po svoji reorganizaciji pričakovali izkrcanje anglo-ameriške vojske na obali ter si prizadevali mobilizirati ljudi. Glavni štab NOV in PO Črne gore in Boke je že 8. septembra pisno pozval večje italijanske posadke, naj obrnejo orožje proti nemški vojski ali pa ga izročijo partizanom.⁴² Italijanski 14. armadni korpus je čakal, da ga bodo prepeljali v Italijo, in so zato tri njegove divizije krenile proti morju, kjer je bila četrta divizija. Ko je poveljstvo 9. armade (general Lorenzo Dalmazzo) 12. septembra ukazalo izročiti topništvo in težko pehotno orožje nemški vojski, je komandant korpusa general Ettore Roncaglia prepustil odločitev poveljnikom divizij. Medtem ko se je ena divizija (Emilia) v glavnem odpeljala čez morje v južno Italijo in je drugo (Ferrara) razorožila nemška vojska, so se za preostali dve potegovali partizani in četniki.

Četniki so imeli nekaj časa več možnosti, da bodo pridobili italijansko vojsko na svojo stran ali da jim bo izročila orožje in oblast. Takoj po kapitulaciji Italije se jim je v nekaterih okrajih celo posrečila mobilizacija, dosegli so izpustitev dela zaprtih in interniranih četniških častnikov (večino je izpustil šele nemški okupator), vzpostavili so oblast, npr. v Beranah, Kolašinu itd., vendar niti po lastnih izjavah niso imeli kakšne večje podpore v prebivalstvu. Zato je npr. Baja Stanišić iz taktičnih in propagandnih razlogov predlagal vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Črno goro in Boko sporazum za skupen boj proti nemškemu okupatorju, kar je vodstvo seveda 19. septembra zavrnilo.⁴³ Mihailović je četniškim komandantom v Črni gori in Hercegovini ukazal, naj vzpostavijo neposredno zvezo z italijanskimi poveljniki in pridobe vse italijanske posadke za sodelovanje v boju proti partizanom in tudi proti Nemcem, če bi prišli tja. Če pa bi rada odšla italijanska vojska domov, mora prej izročiti orožje četnikom, vendar naj se to zgodi brez kakršnih koli pismenih dogovorov.⁴⁴

Šefu britanske vojaške misije pri Mihailoviću Baileyu so 9. septembra ukazali iz Kaira, »naj kot britanski predstavnik stopi v zvezo z najbližjimi italijanskimi poveljniki in zahteva od njih popolno izvrševanje določb premirja.« (»to contact the nearest Italian commanders and, as British representative, demand from them the full implementation of the terms of the armistice«).

⁴¹ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. I. knjiga, Beograd 1957 (dalje: Oslobodilački rat), str. 546. Zanimivo je, da knjiga Gabrio Lombardi: L' 8 settembre fuori d'Italia, Milano 1969 (dalje: Lombardi, n. d.) ne obravnava dogajanj v Dalmaciji.

⁴² Zbornik NOR, III/5, dok. 25.

⁴³ Pajović, n. d., str. 381—394.

⁴⁴ Pajović, n. d., str. 394.

Bailey se je po posvetu z Mihailovičem⁴⁵ skupaj z majorjem Vojislavom Lukačevićem (četniškim komandantom za Stari Ras) odpeljal iz Zavojcev preko Prijepolja, kjer sta organizirala napad na nemško posadko, na poveljstvo divizije Venezia v Berane, kamor sta prispela šele 14. septembra. Tam sta se skupaj s komandantom četniške vzhodne fronte podpolkovnikom Djordjem Lašićem in z dvema Mihailovičevima delegatoma dva dni pogajala s poveljnikom omenjene divizije, generalom Giovannijem Batistom Oxilio. Ta je pristal na sodelovanje s četniki in na boj proti nemški vojski, če bi le-ta začela prodirati v dolino reke Lim, pa tudi proti partizanom, vendar dogovora niso precizirali.⁴⁶ Nekateri četniški komandanti so menili, da bi bilo zaradi nezanesljivosti italijanske vojske bolje, če bi divizijo kar razorožili. Bailey je povedal, da je na poti novi šef misije, brigadir Charles D. Armstrong, ki ima popolna pooblastila britanske vlade kar zadeva sodelovanje italijanske vojske s četniki. Spodbujal pa je ene in druge — četnike ter Italijane — da so izdelali skupen načrt in si razdelili naloge,⁴⁷ ter se 16. septembra vrnil v Zavojce.

Na drugem območju Črne gore je komandant četniške Skadarske fronte, major Bajo Stanišić tudi vzpostavil posredno zvezo s svojimi bivšimi zavezniki Italijani, in sicer z italijansko posadko v Nikšiću ter 13. septembra s poveljstvom divizije Taurinense v Danilovgradu. Od obeh je zahteval izročitev rezervnega orožja, streliva in hrane, ponudil pa pomoč, če bi jima bila potrebna. Vendar so se iz omenjene divizije četnikom pridružili le trije bataljoni. S poveljstvom te divizije je vzpostavilo zvezo tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Črno goro in Boko, ki je svetovalo, naj divizija odide proti Nikšiću. Vendar je glavnina raje odšla proti morju in se namestila na območje Crkvic, da bi tam pričakala izkrcanje zavezniške vojske. Ko ji je nemška vojska konec septembra prizadela nekaj udarcev, je po dogovoru z narodnoosvobodilno vojsko krenila proti Nikšiću in se vključila v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.⁴⁸

Medtem so se namreč razmere v Črni gori spričo prihoda glavnine 2. partizanskega korpusa v dolini Tare in Lima v drugi polovici septembra precej spremenile. Ta je udarjala po četnikih in tudi po italijanskih oddelkih ter osvobojala mesto za mestom (npr. Plevlja, Kolašin itd.). Zaradi opisanih razmer je divizija Venezia po pogajanjih v Beranah 9. in 10. oktobra prešla na partizansko stran. Nemški vojski (118. lovska divizija) v operaciji Balkanschlucht v drugi polovici oktobra ni uspelo ujeti ali razorožiti te divizije niti vreči 2. korpusa iz omenjenih dolin. Iz italijanskih enot v Črni gori so v začetku decembra ustanovili partizansko divizijo Garibaldi s tremi brigadami, kar

⁴⁵ O odnosih med Mihailovičem in Baileyem glej tudi Tomasevich, n. d., str. 323—324.

⁴⁶ Bailey pravi, da o partizanih niso sklenili ničesar. PRO, WO 208, 2018 A, Baileyevo poročilo. V literaturi (Pajović) se za Baileyevo delovanje v tem času navaja kot vir: 1. »Sword« party iz republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Črne gore in 2. zapisnik zaslišanja V. Lukačevića 20. 3. 1945 iz istega arhiva. Glej tudi: Sudjenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića. Beograd 1945, str. 142—143 (zaslišanje V. Lukačevića).

⁴⁷ Pajović, n. d., str. 395—396.

⁴⁸ Oslobodilački rat, I, str. 552—555; Jovičević, n. d., str. 73—78; Lombardi, n. d., str. 330—361; Pajović, n. d., str. 396—397 in 407.

je bila največja partizanska enota tuje narodnosti na jugoslovanskem ozemlju.⁴⁹ Četništvo je kmalu doživelo nov udarec, ko sta v Ostrogu padla Djukanovičev (komandant za Črno goro) in Stanišičev štab. Zaradi porasta moči narodnoosvobodilnega gibanja so se hudo oslabljeni črnogorski četniki podali v sodelovanje z nemškim okupatorjem.⁵⁰

Na Kosovu je ena nemška divizija (297.) razorožila italijansko (»Puglie«) in prisilila polke albanske kvislinske vojske, da so se ji podredili.

Iz severozahodnih jugoslovanskih predelov (Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Ljubljanska pokrajina) in iz Julijske krajine se je večji del italijanske vojske razorožen ali nerazorožen umaknil v Italijo. Tako je storil general Robotti, pa tudi general Gambaro, ki so ga prej v Rimu zelo upoštevali, ni opravičil njihovega zaupanja. Pričakal je nemško vojsko na Reki in ji 14. septembra izročil svoje enote, kolikor jih je do takrat pač še ostalo v Sloveniji in Hrvatski.⁵¹ V Sloveniji sta se vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in šef anglo-ameriške vojaške misije major Jones⁵² takoj začela pogajati s poveljnikom divizije Isonzo v Novem mestu. Po dvodnevni pogajanji so 10. septembra podpisali sporazum, v katerem je italijanska stran načelno podprla partizane v boju proti nemškemu okupatorju, izročila jim je večje količine vskladiščne orožja in streliva ter hrane, obljubila, da bo razorožila belo in plavo gardo (četnike) ter izročila njuno orožje partizanom, in da bo osvobodila politične jetnike itd.⁵³ Ni pa hotela izročiti orožja, ki ga je imela pri sebi, in se je napotila proti Italiji. Vendar jo je v Kočevju in okolici razorožila narodnoosvobodilna vojska.⁵⁴ Ta je med Reko in Trstom v celoti razorožila tudi 1. hitro divizijo Eugenio di Savoia, ko se je umikala iz Hrvaške v Italijo, ter tudi dele nekaterih drugih enot.⁵⁵

Tudi na Primorskem in v Istri, ki ju je tiste dni zajela vseljidska vstaja, je narodnoosvobodilna vojska razorožila precej italijanskih enot. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je skupaj s tamkajšnjim šefom britanske vojaške misije majorjem Nevillom Darewskim sicer pogajalo s poveljnikom divizije Torino v Gorici generalom Brunom Malaguttijem, vendar brez uspeha.⁵⁶ Malaguttijeve enote so namreč tri dni zapirale nemški vojski pot v mesto. 12. septembra pa so klonile. Partizani so nato pred Gorico vzpostavili pravo fronto, ki je dobila ime »goriška fronta« in so jo nemški časniki »popularizirali« po vsej Nemčiji.⁵⁷ Znani so tudi pozivi vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja

⁴⁹ Oslobodilački rat, I, str. 552—559; Jovičević, n. d., str. 86—90; Lombardi, n. d., str. 361—373 in 377—381; Pajović, n. d., str. 395—396 in 402—403.

⁵⁰ Pajović, n. d., str. 570.

⁵¹ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 167—168.

⁵² Jones, n. d., str. 102—104.

⁵³ Zgodovinski arhiv CK ZKS Ljubljana, nereg. grad., Dogovor med delegacijo glavnega štaba NOV Slovenije in part. odredov, angleške vrhovne komande majorjem Williamom Jonesom in komandantom divizije Isonzo v Novem mestu kot predstavnikom ital. oboroženih sil 10. 9. 1943. Glej tudi Ivan Maček-Matija: Spomini. Ljubljana 1981, str. 201 (dalje: Maček, Spomini).

⁵⁴ Zbornik NOR, VI/7, dok. 294; Maček: Spomini, str. 204—207; Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 140—143.

⁵⁵ Zbornik NOR, VI/7, dok. 67; Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 162.

⁵⁶ PRO, WO 202/276, Report on operation »Livingstone II«.

⁵⁷ Lutz Koch: Der Kampf um Görz. Völkischer Beobachter (Wiener Ausgabe) 1. 10. 1943, Tagespost (Graz) 1. 10. 1943. Slovenski dom 5. 10. 1943, Deutschland im Kampf, Berlin sept.—okt. 1943, str. 39—41.

italijanskim enotam za skupen nastop proti nemškemu okupatorju; priključili pa so se le posamezniki in nastalo je nekaj italijanskih partizanskih, garibaldinskih bataljonov. Dva generala (Cerutti iz Novega mesta in Luigi Masini iz Tolmina) sta nekaj tednov ostala pri partizanih, nekaj drugih pa je nato sodelovalo z nemško vojsko. Delovanje nekaterih italijanskih generalov, npr. Gambare na Reki in Licurga Zanninija v Vidmu, je nemški vojski celo omogočalo zajetje, razorožitev in internacijo italijanske vojske. Tudi večina drugih poveljnikov se razorožitvi ni upirala in zato na Slovenskem ni znan noben primer, da bi nemška vojska izvajala represalije proti njim ali vojakom, kot je to storila v nekaterih drugih jugoslovanskih pokrajinah (pri Splitu in Dubrovniku) ter v Grčiji (na Krfu). Pač pa je znanih mnogo primerov, da so se italijanske enote, zlasti fašistične, pridružile nemškemu okupatorju.⁵⁸

Mislím, da narodnoosvobodilna vojska na nobenem drugem območju takoj po italijanski kapitulaciji ni prizadela kolaboracionizma tako zelo kot prav v zahodnih jugoslovanskih pokrajinah. V Ljubljanski pokrajini je ob razoroževanju italijanske vojske in takoj po njem uničila vse belogardistične postojanke (MVAC) in četniške odrede, ki so v pričakovanju izkrcanja zahodnih sil hiteli na jug. Najvidnejša dogodka v tem usodnem porazu sta bila padec postojank v Grčaricah (10. 9.) in na gradu Turjak (19. 9.) ter sodni proces v Kočevju, ki je temu sledil.⁵⁹ Enaka usoda je sredi septembra doletela četniške oddelke, ki so se iz Srpskih Moravic in Gomirja prebijali k obali in nato konec septembra še njihove ostanke, ki so pribežali na otok Lošinj.⁶⁰

Nadaljnja posledica kapitulacije Italije je bila osvoboditev razsežnih območij na poprejšnjem italijanskem zasedbenem območju; osvobojena je bila vsa jadranska obala, razen nekaterih večjih mest, in tudi vsi otoki. Računajo, da so osvobojena ozemlja septembra 1943 obsegala okrog 130 000 km² z več kot 5 milijoni prebivalcev. Predvsem na teh območjih se je narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije okrepila z okrog 80 000 mobiliziranci in prostovoljci; skupaj z oboroženimi aktivisti je bilo okrog 320 000 partizanov; konec leta 1943 je imela že 9 korpusov s 27 divizijami oziroma z 99 brigadami in 99 odredi.⁶¹ Razvoj ljudske oblasti in graditev nove jugoslovanske državnosti sta dobila nov zagon: razširila se je mreža narodnoosvobodilnih odborov in odborov Osvobodilne fronte in v posameznih pokrajinah so ustanovili pokrajinske protifašistične svete kot vrhovne predstavniške organe posameznih jugoslovanskih narodov. V tem pogledu se je to obdobje sklenilo z drugim zasedanjem AVNOJ v Jajcu, na katerem so bili sprejeti zgodovinski sklepi, ki so postavili temelje nove Jugoslavije.⁶²

Spričo takšnega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja je bil nemški okupator v Jugoslaviji nekaj časa v resni krizi. Med njegovimi vojaškimi ukrepi,

⁵⁸ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 134—171.

⁵⁹ Saje, n. d., str. 558—602; Tomasevich, n. d., str. 204—205; Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 178—201.

⁶⁰ Oslobodilački rat, I, str. 540—541 in 547.

⁶¹ Strugar, n. d., str. 171—174.

⁶² Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 687—692; Oslobodilački rat, I, str. 631—638; Branko Petranović: Istorija Jugoslavije 1918—1978. Beograd 1980, str. 324—333 (dalje: Petranović, n. d.).

da bi jo prebrodil, je bilo najprej prizadevanje, da bi z oboroženimi silami zasedel večja mesta na obali (Trst, Pulj, Reko, Zadar, Split, Dubrovnik itd.), kjer je pričakoval izkrcanje zahodnih sil, in v njenem zaledju (Ljubljano, Karlovac, Knin, Nikšić itd.). Kmalu pa je začel z večjimi ali manjšimi operacijami »čistiti«⁶³ posamezna območja, zlasti tista ob obali in ob prometnih poteh, najprej na Primorskem in v Istri ter nato tudi drugod.

Med političnimi ukrepi nemškega okupatorja je najpomembnejša uvedba okupacijskih sistemov na dotedanjem italijanskem zasedbenem območju. Že 10. septembra je Hitler iz šestih provinc Julijske krajine in južne Slovenije ustanovil t. i. operacijsko cono Jadransko primorje (Operationszone Adriatisches Küstenland) z vrhovnim komisarjem dr. Rainerjem v Trstu. V njej je pustil italijansko oziroma uvedel slovensko pokrajinsko in nižjo upravo; iz obzirnosti do Mussolinija ni mogel upoštevati aneksionističnih teženj nacističnih funkcionarjev iz sosednjih avstrijskih dežel, odklanjal pa je tudi vse predloge slovenskih kolaboracionistov za združitev vseh slovenskih pokrajin v eno upravno enoto pod nemškim protektoratom.⁶³ Približno v istem času je Hitler prepustil upravo Dalmacije Paveličevim ustašem, iz obzirnosti do Mussolinija pa ni upošteval njihovih zahtev po vključitvi Reke in Istre ter kvarnerskih otokov v t. i. NDH, in tudi v Zadru nemške vojaške oblasti niso dovolile ustaške civilne uprave.⁶⁴

Politično preureditev jugovzhodnih jugoslovanskih pokrajin je Hitler zaupal posebnemu pooblaščenцу nemškega zunanjega ministrstva dr. Hermannu Neubacherju⁶⁵ z nalogo, da združi vse sile za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju in zagotovi izkoriščanje vseh gmotnih zmogljivosti teh pokrajin za potrebe nemškega rajha. V Črni gori je vojaško in civilno upravo konec septembra prevzel poveljnik 1040. vojne komandanture general Wilhelm Keiper. V kolaboracionistično Narodno upravo na Cetinju so novembra 1943 prišli predstavniki raznih kontrarevolucionarnih strank. Nemški okupator pa je zavrnil predlog o obnovi samostojne črnogorske države.⁶⁶ Kosovo, Metohija in zahodni del Makedonije so še naprej ostali priključeni k t. i. Veliki Albaniji, kjer je imel oblast nemški opolnomočeni general Theodor Geib. Kosovo in Metohija sta še ostala razkosana na tri dele, in sicer en del v Albaniji, drugi v Srbiji in tretji pod bolgarskim okupatorjem.⁶⁷

⁶³ Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 352—374; Deakin: Die brutale Freundschaft, str. 607, 636, 695 in 161; Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943—1945. Wien 1969.

⁶⁴ Fikreta Butić-Jelić: Ustaše i Nezavisna država Hrvatska. Zagreb 1977, str. 268—274; Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 364—366.

⁶⁵ Hermann Neubacher: Sonderauftrag Südost 1940—1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen—Berlin—Frankfurt 1956, str. 149—164.

⁶⁶ Pajović, n. d., str. 415—430.

⁶⁷ Ali Hadri: Okupacioni sistemi na Kosovu i Metohiji 1941—1944. Jugoslovanski istorijski časopis, 1965, št. 2, str. 57—58; Kosovska Mitrovica i okolina. Kosovska Mitrovica 1979, str. 372—376; Petranović, n. d., str. 320.

Résumé

LA CAPITULATION DE L'ARMÉE ITALIENNE EN YUGOSLAVIE

Pour la troisième table ronde des historiens britanniques et yougoslaves spécialistes de la deuxième guerre mondiale (Londres, décembre 1982), l'auteur écrit un rapport sur la capitulation de l'armée italienne en Yougoslavie en 1943, basé sur la littérature secondaire et sur quelques nouvelles sources. Il y traite spécialement trois problèmes.

Il constate d'abord que trois acteurs particuliers commencèrent à préparer la sortie de l'Italie de l'Axe Rome—Berlin et quelles en étaient les dispositions. Il est plus facile à établir quels étaient les préparatifs de l'armée allemande (les plans »Konstantin«, »Alarich« et »Achse«), spécialement sa réorganisation, ses renforcements et ses dispositions sur les territoires d'où elle pouvait intervenir plus facilement sur le territoire d'occupation italienne. C'est pour des raisons compréhensibles, c'est-à-dire à cause de la conspiration nécessaire qu'on ait obtenu moins de données sur les mesures entreprises par l'armée italienne dans les provinces yougoslaves. Il est intéressant que tous les acteurs, c'est-à-dire les commandements des armées italienne et allemande, les četniki ainsi que les partisans s'attendaient au débarquement de l'armée anglo-américaine sur la côte d'Adriatique ce qui résultait complètement irréal.

Ensuite, l'auteur cite ce qui arrivait à l'armée italienne dans les régions yougoslaves après la proclamation de l'armistice le 8 septembre 1943, spécialement qui fut à la désarmer. Il cherche à démontrer à base de quelques données recueillies, le rôle de certains officiers britanniques (Frederick William Deakin à Split, William Jones à Novo mesto, Neville Darewski à Gorizia, William Bailey à Berane). Il est connu que l'armée des partisans aient désarmé complètement ou en partie 11 divisions tandis que deux divisions l'aient rejointe en Monténégro dans sa lutte contre l'occupant allemand.

Dans la troisième partie, l'auteur démontre les conséquences politiques et militaires de la disparition de l'un des occupants les plus importants de la scène yougoslave. A part l'accroissement important de l'armée des partisans (son nombre monte à 80.000 hommes), il cite la formation d'un vaste terrain libéré (plus de 130.000 km² avec 5 Millions d'habitants), le soulèvement de la population entière dans quelques régions (en Istrie et dans la Littoral slovène), la destruction de quelques formations armées des collaborationnistes (les gardesblancs et des četniki en Slovenie, des četniki à Lika) etc. Pour terminer, il passe en revue les mesures prises par l'occupant allemand afin d'occuper celles parmi les régions yougoslaves d'où l'occupant italien étaient disparu (la formation de la zone opérationnelle »Le littoral adriatique« etc.).